Bela Duranci

BOSZNIA-HERCEGOVINA ÉPÍTÉSZETE A SZÁZADFORDULÓN

A *Bosznia-Hercegovina építészete 1878—1918* című kiállítást a szarajevói galériában rendezték meg 1987. február 17. és március 10. között. Szarajevó és a többi város számára az építészeti hagyománynak ez az egybegyűjtése az értékek megőrzésének egyik igen fontos mozzanata, amit ezúttal egy színvonalas tanulmány és reprezentatív katalógus tett még hangsúlyozottabbá.[1]

Ibrahim Krzović magiszter bevezető tanulmánya három időszakra osztja fel az osztrák—magyar városépítés bosznia-hercegovinai időszakát: a historizmusra, a szecesszióra és a bosnyák stílus keresésének periódusára. Az így áttekinthetővé tett építészeti anyag bizonyára nemcsak az építészek és a művészettörténészek, hanem más területek szakembereinek a figyelmét is felhívja magára.

Danka Damjanović magiszter a többnyire feledésbe merült építészek egész sorát mutatja be, akikről a szülőházájuk is, a környezet is megfeledkezett, ahol alkotótevékenységüket kifejtették.

Városi környezetbe illesztett épületeik mellett úgy haladunk el, hogy fel sem figyelünk rájuk, mert hajlamosak vagyunk megfeledkezni ezekről, nem csak építőik sorsáról. Az ilyen kiállítások arra valók, hogy ismét rádöbbentsenek értékeikre, a katalógusok pedig ébren tartják az érdeklődést, és az építészeti múlt értékelésére ösztönöznek.

A katalógusba gyűjtött kordokumentumok egy olyan időszakról vallanak, amikor az idegen építészek a magukkal hozott elképzeléseket úgy építették be, hogy azok a mások szemével felfedett autentikus jellemvonásokat kiemelve egy autochton világot eredményeztek.

Ennek a vidéknek az építészete a századforduló évtizedeiben mérföldkő volt múlt és jövő között a jószándékú építészek kreatív tévelygéseinek sötét színeivel árnyékolva. Ezek az épületek ugyanakkor a „császári és királyi" korszak bürokráciájának valamint a jövő „hírnökeként" érkező tőke kirajzolódó időszakának tanúi.

Gyakorlatilag ez abból áll, hogy építészeket hívtak a művelt Euró-

pának erre az elhagyatott vidékére, hogy kreativitásukkal ellensúlyozzák a „hívatlan vendég" jelenlétét. Megbízták őket, hogy építsenek!

„Az 1878-as berlini kongresszus határozatai alapján a Monarchia megszállta (okkupálta) Bosznia-Hercegovinát"[2] — mégpedig a magyar közvélemény élénk tiltakozása ellenére. Ennek következtében Magyarország területéről nem sok építész érkezett Bosznia-Hercegovinába, hanem inkább Bécsben iskolázott cseh építészek terjesztették el az osztrák műépítészeti gyakorlatot. Niemeczek, Pařík és Wittek sajátos kreativitásról tettek tanúbizonyságot, Vanczás egész építészeti tevékenységét itt fejtette ki, a cseh Blažek és az osztrák Stix viszont a Budapesten megrendezett milleneumi kiállításon elért bosznia-hercegovinai sikerrel szerzett magának érdemet.

„A bosznia-hercegovinai építkezés első évtizedében az osztrák—magyar hatalom arra törekedett, hogy az odatelepített üzletemberek és vállalkozó szelleműek segítségével létrehozza a legfontosabb létesítményeket" — írja tanulmányában Krzović. Amellett, hogy ezeknek az épületeknek a külalakját rendeltetésük határozta meg, az akkor divatos neoreneszánsz stílus díszítő művészete érvényesül rajtuk. A homlokzatokkal eltakart épületszerkezetek azonban számos mérnöki, technológiai és anyagfelhasználási újítást tartalmaznak. Utakat és hidakat építenek, piacokat fednek le és gyárcsarnokok készülnek, vasútállomások, iskolák és közigazgatási épületek sora nő ki a földből.

Amíg a földrajzi és történelmi távolságokat lerövidítő Száva-híd Slavonski és Bosanski Brod között a Szávát áthidalta — 484,45 méter hosszú vasszerkezete 1879. június 26-ától 1884-ig készült —, addig az olyan funkcionális épületeken mint például az Európa Szálló az építészeti historizmus a múlt esztétikáját felelevenítve hirdette egy új kor kezdetét.

A Nordenau által tervezett Száva-híd Gomboson és Szabadkán át Budapesttel kötötte össze Szarajevót. Köldökzsinór volt ez a lendületesen fejlődő kapitalizmus és az ígéret földjének képzelt vidék között.

Ezt követően bontakozott ki az okkupációs időszak legjellemzőbb stílusa, az eklekticizmus. A vidékre érkező építészek hozzáláttak a munkához. Jozef Vanczás (1859—1932) elképesztő szorgalmával és gyakorlatiasságával az eklektikus építész típusának volt a megtestesítője. Családi házának megépítésével mintha egy építészeti álarcosbál kezdetét jelentette volna be a múlt század utolsó évtizedében. Az eklekticizmus a nagy építészeti korszakok különböző stíluselemeinek az elegyítésével alakította ki a polgárság építészeti kifejezésmódját. A hatalmasságok stílusa volt ez: a konzervatív nagybirtokos rétegé, a közhivatalokat kisajátító elszegényedett dzsentriké, de ugyanúgy a hirtelen meggazdagodott gyárosoké, háziuraké és részvényeseké. A konzervatív ízlés ütközött meg itt a jövő racionális építkezésével. A bőséget szuggeráló, de nem sokba kerülő pazar külső megfelelt az uralkodó osztályhoz tartozó újgazdagok demagógiájának, mert hamis biztonságérzetet kölcsönzött nekik.

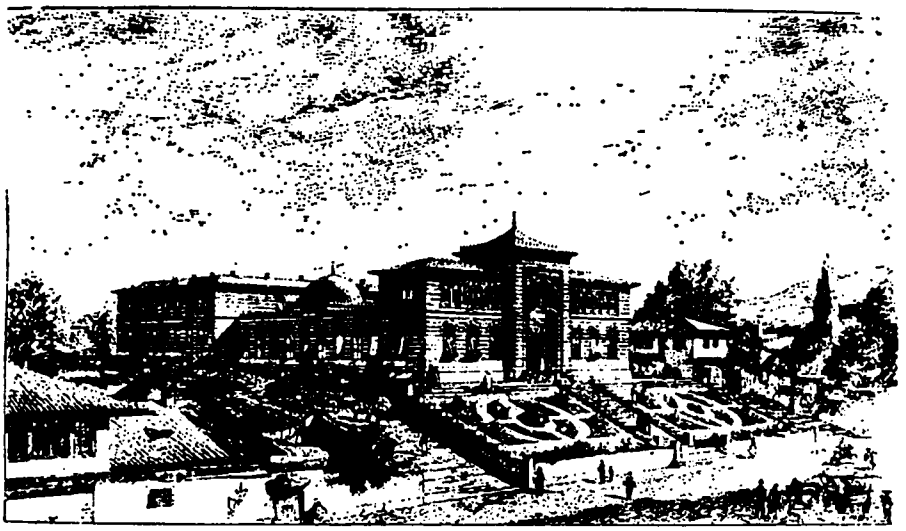

Karl Pařik: A bíró iskola (szeria), 1887.

A polgárságnak az az elképzelése, hogy pénzzel megvásárolhatja a tradíciók által szerzett előnyöket, anakronizmusnak bizonyult. Ezek a természetüknél fogva takarékos újgazdagok gipszből készült ornamentikával helyettesítették a nemes anyagokat, a múlt olcsó utánzásával leplezték a felsejlő jövőt. Azáltal, hogy a múltat hívták segítségül a jövő építéséhez, az eklekticizmus támogatásával lelassították az építészet természetszerű fejlődését. Nem idegenkedtek a szecessziótól sem mint új divatáramlattól, ha az megelégedett a felszín díszítésével.

Bosznia-Hercegovinában, ahová mindenünnen özönlöttek az üzletemberek, és ahol a helybeli hatalmasságok könnyen alkalmazkodtak az új körülményekhez, az eklekticizmus ugyanúgy és ugyanakkor bontakozott ki, mint a Monarchia más városaiban. A többnyire vele összefonódó szecesszió is hamarosan, már századunk első évében — feltűnt.

Bosznia-Hercegovina építészetét a századforduló évtizedeiben azaz az eklekticizmus időszakában a pszeudo-mór stílus jellemezte. Ennek a stílusnak a képviselői — akárcsak az ugyanabban az időszakban épült budapesti Iparművészeti Múzeum tervezője — azt képzelték, hogy eredeti nemzeti stílust teremtenek. A híressé vált Lechner Ödön maga jelentette ki, hogy múzeuma „túlságosan indiainak" tűnik a számára, Witteket, a tragikus zsenit viszont a halál akadályozta meg abban, hogy rádöbbenjen a nemzeti stílust kereső építészek jószándékú törekvéseinek elhibázottságára. Lechner Ödön (1845—1914) épületei ennek a zseniális melléfogásnak a kivételes értékű megvalósulásai, és a századforduló magyar kezdeményezéseinek mérföldkövei. Vanczás, Pařik, Niemeczek, Wittek, vagy a lelkes konzervátorként és restaurátorként ismert Ćiril

Iveković szintén jelentős épület-együtteseket hoztak létre a maguk „keleti stílusában".

A cseh Frantisek Blažek (1863—1944) számára, aki iskoláit Brünnben és Bécsben végezte, nem maradt más hátra, mint a külföldre került tehetséges építészek sorsát reprezentálni, felsőbb döntés alapján eredeti és humánus színezetű stílust kialakítani egy sajátos történelmi múltú környezetben.

A szarajevói tartományi kormány adminisztrációja igen ügyes manőverekkel állította a hatalom szolgálatába mind a művészetet, mind a turizmust.

Az „európai célokat" érvényesítő Monarchia a maga begyöpösödött és korlátolt bürokráciájával rendkívül korszerűnek, rugalmasnak és jövőbelátónak bizonyult az emberi kreativitás ösztönzése terén.

„Miután ugyanis ez a két állam együtt szállotta meg és kormányozta Bosnyákországot és a Hercegovinát, teljesen igazolt dolog volt, hogy ezeknek az országoknak fejlődését és a kormányzásuk terén elért eredményeket a magyar fővárosban bemutassák; ezt az eljárást továbbá annak szükségessége is megokolta, hogy Magyarország, mint az egyik közelről érdekelt fél, megragadja a Milleneumi Országos Kiállítást is arra, hogy az idesereglett többezer külföldi révén tájékoztassa Európát, hogyan hajtották végre az említett „európai missziót".[3]

Budapesten, a Városligetben az 1896-os milleneumi kiállításon a megszállt tartományt egy épületegyüttes képviselte, a maga bazár-boltjaival: eleven aranyműveseivel, rézműveseivel, késeseivel, csizmadiáival, és számos más iparosával. Bemutatták a vidék népművészetét is; öltözékeket, szőnyegeket, szerszámokat, bútorzatot állítottak ki eredeti környezetben, de felvonultatták az „egzotikus" tartomány bányászatát, erdészetét bemutató jellegzetes termékeket is. A turistákat és az üzletembereket egy külön csarnokban felállított, négy keskenyvágányú vasútkocsiból álló szerelvény hívogatta. Bosznia-Hercegovina kiállítási bemutatkozása egészében azt sugallta, hogy az izgalmas kikapcsolódást jelentő kalandot itt tartós gazdasági érdekként lehet kamatoztatni.

„A megismertetéssel karöltve haladt az a törekvés, hogy ezeknek az országoknak anyagi helyzete javuljon az üzleti összeköttetések körének kiterjesztésével, mert minél alaposabban megismeri Bosnyákország és a Hercegovina termelési viszonyait, valamint szükségleteit elsősorban Magyarország, továbbá Európa, annál könnyebben fordul arrafelé a tőke, annál könnyebben fog föllendülni a forgalom és a kereskedés."[4]

A kiállítási csarnokokat Edmund Stix (1837—1903) irányításával Frantisek Blažek tervezte, ennek köszönhetően ez a részleg vált a kiállítás legvonzóbb színhelyévé a nagyközönség és a hozzáértők számára egyaránt. A kiállítási csarnokokat pszeudo-mór stílusban tervezte, de az ott bemutatott bosnyák lakóházat igyekezett a legeredetibb módon a helyszínre varázsolni. A kiállításrendezői szándék mellett valószínűleg az is vezérelte, hogy az építészek, a néprajzosok, a zenetudósok, az irodalmárok éppen ezekben az években kutatták legintenzívebben a nép-

Jozef Vanczás lakóháza, 1892

hagyományokat, mint a korszerű építészeti formateremtés lehetséges forrásait. A milleneumi kiállításon bemutatott bosnyák lakóház a Monarchia legkülönbözőbb vidékeinek népi építészetét képviselő objektumok társaságában először jelenhetett meg Európa színe előtt és kerülhetett be az avantgarde tudatába.

A kiállításról tudósító újságíró is felfigyelt Blažek törekvéseire: „Ezek az épületek nem véletlen szeszélynek vagy a sablonos kiállítási architektúrának köszönhetik létezésüket. Már itt az az öntudatos törekvés vezette a kiállítás szervezőit, hogy a bosnyák-hercegovinai építkezésről hű képet nyújtsanak a kiállítás látogatóinak. Először is azért volt in-

dokolt ez a szándék, mert a bosnyák építkezés a miénktől teljesen eltérő, másodszor, mert a bosnyák-hercegovinai országos kormány rendszeresen azon fáradozik, hogy a keleti építészet szépségeit megtartsa Bosnyákország és a Hercegovina számára. Az országok jellegzetességének egyik kiegészítő része az építészeti stílus; mennyit fáradozunk például azon, hogy megszerkesszük a magyar építészeti stílust, mert érezzük, hogy ez hiányzik városainkból, különösen fővárosunk karakteréből. Ez a fáradozás fogékonnyá tehet bennünket annak méltánylásában, hogy a szarajevói kormány nem engedi elpusztulni az ország sajátos építészetét, sőt azon van, hogy azt magas színvonalra emelje. Van immáron néhány olyan középülete Bosnyákországnak s Hercegovinának, amelyek nemcsak ezeknek az országoknak válnak díszükre, hanem általában értékes monumentumai a keleti építészetnek, ilyen elsősorban a városháza..."[5] Blažek valóban nem gyakorolhatott hatást erre, ugyanis „a magasabb szintre emelés" nemcsak a tartományi kormány téves elképzelése volt, hanem európai szintű szakmai tekintélyeké is. Blažeknek sikerült megőriznie a lakóház atmoszféráját, a vásárcsarnoknak azonban a népi építészetben nem volt megfelelője.

Ezúttal mellőznénk annak taglalását, hogy a pszeudo-mór stílus milyen mértékben tartotta magát az eredeti építkezési formákhoz, és menynyiben szándékozott hangsúlyozni a „keleti", vagy „bosnyák" hatást. Kétségtelen viszont, hogy az eklektikus építészetnek ezek a változatai jelentős tényezővé váltak a turizmus tervezett fellendítésének.

„Jelentőségét tekintve a szarajevói városháza után azonnal a Bosanski Brod-i vasútállomás épülete következik" — állapítja meg joggal Ibrahim Krzović, ugyanis a tartományi kormány adminisztrációjának ravaszkodása folytán éppen itt építtették. A legfontosabb szerepet az áruátrakodó hely tölti be, ugyanis itt, a keskeny vágányú és normál nyomtávú vasutak találkozásánál lehet leghatékonyabban „vámellenőrzést" gyakorolni a két irányba áramló tőke felett. Ugyanilyen jelentősége volt az utasok átszállásának. A korszerű értelemben vett turizmus őskorában, amikor még a vasút volt az első és legkényelmesebb közlekedési eszköz, a „keleti kalandra" felhangolódó utasok fogadására Niemeczek 1895-ben turistacsalogató plakáthoz hasonló, díszes állomáshomlokzatot tervezett, amelynek látványos kulisszája önkéntelen sétára hívja az átszálló utasokat.

A két világ határán álló, a titokzatos Boszniát Európától elválasztó pittoreszk kapun üzleti és pénzemberek, családjukkal vagy szeretőjükkel utazó ráérő nábobok, kalandorok, munkát kereső hazátlanok, szellemi foglalkozásúak — írók és művészek, mérnökök és tisztviselők — tömege haladt át. Csontváry 1903-ban itt festette meg ismertté vált jajcei és mostari képeit, később pedig, 1913-ban a vajdasági Pechán József (1875—1922) készít vázlatokat Szarajevó utcáin.

Az állomás vörös csipkéinek élménye vezette el a turistákat. Pařík 1887-ben épült muzulmán (seria) bíró iskolájához, Vanczás 1890-ben befejezett fürdőjéhez, amelyet Gazi Isa bégről neveztek el, a híres sza-

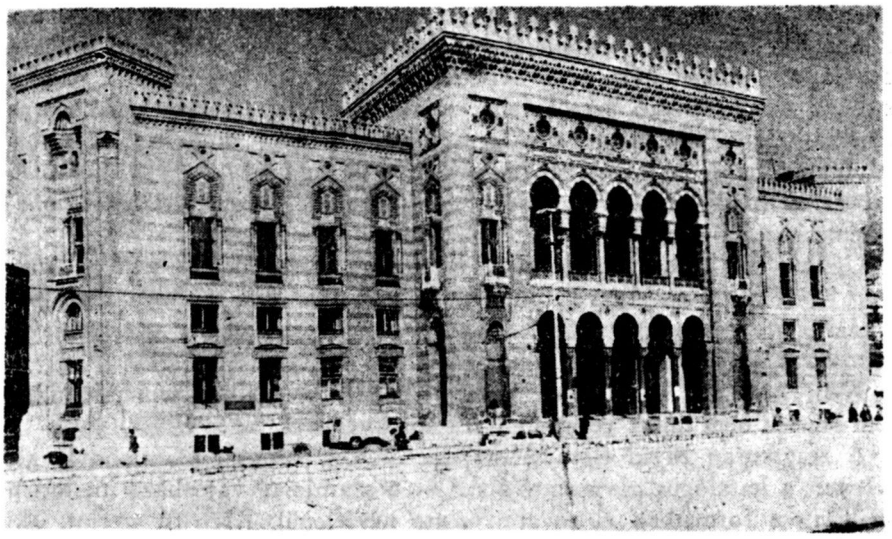

Aleksander Wittek: A Városi Tanács épülete, 1894

rajevói városházához, amely 1891 és 1896 között épült. Ezt a Wittek által tervezett középületet Ivković fejezte be, aki szintén egy látványos városházát hagyott maga után Brčkóban (1891). A sort folytathatnánk Blažek 1898-ban megnyílt mostari gimnáziumával stb.

Az említettek mellett még számos ezekhez hasonló magán- és középület hívja fel magára koloritjával és csipkés mór díszítésével, vagy szaracén boltíveivel a figyelmet. A Bas-Csarsi 1891-ben megépült vendégfogadója ma is kedvelt látogatóhelye a turistáknak, s véleményünk szerint maguk a szarajevóiak is ragaszkodnak hozzá. Egyre nyilvánvalóbb, hogy ezek a létesítmények a maguk formájával és méreteivel a szakemberek eltérő hozzáállása és az elhibázottnak mondható építészeti elgondolások ellenére polgárjogot nyertek.

A történelmi és építészeti változásoknak abban a konglomerátumában, amelyben egy török városka európaivá kezd válni, és lakossága 20 ezerről több mint 50 ezerre növekszik, az építészeti stílusok is gyorsan váltják egymást. A jól megkomponált, de a régebbi koroktól örökölt miliőbe nem teljesen illeszkedő neoreneszánsz épületeket eklektikus stílusúak váltják fel, utána a szecesszió tiltakozása következik, majd a modern építészet előhírnökei a városépítés felgyorsult ritmusában. A korabeli építészeti gyakorlatot és ízlést megtestesítő sorozatban készült építményektől el kell határolnunk a kreativitás nyomait magán viselő épületeket. Igen tiszteletre méltóak azok a kezdeményezések és példák, amelyek a helyi építészeti hagyomány eredeti értékei után kutatnak. 1904-ben a bécsi Wagner-iskola még egy építésze, Ernst Lichtblau kezd hozzá a vidék hagyományos formaművészetének tanulmányozásához. Tevékenységéről a katalógus a következőket írja: „Ezeknek a tanulmányoknak az alapján alakította ki boszniai háztípusának a tervét...,

amelybe kreatív módon építette be a régi bosznia-hercegovinai építészet egyes értékeit (ilyen például a kimagasló alap, a teraszos megközelítés, az épületet körülvevő kert, a pihenésre alkalmas lugas, a padokkal, az udvart övező magas fehér falak, a szögletes rácsos ablakok, az emeleti szinten kialakított tornác, a magas, piramis alakú tető)." A továbbiakban még a következőket olvashatjuk: „*Lichtblau végül ezeket a tapasztalatokat bécsi villája megtervezésekor is igyekezett hasznosítani.*" (kiemelés a szerzőtől)

Ugyanilyen tapasztalatszerzésre törekedett Alexander Wittek is, amikor Kairóban Hasszán szultán mecsetjét és Dar qua it Baya emir palotáját tanulmányozta, hogy az ott szerzett ismereteket a szarajevói városháza megformálásánál felhasználja.

Nem kétséges, hogy ilyen kreatív hozzáállás nélkül sem Lichtblau sem Wittek nem jutott volna messzire törekvéseivel.

A tragikusan rövid életű Alexander Wittek — akit Damjanović kifelejtett a katalógus névmutatójából[6] — a szarajevói városháza mesterien kialakított formáiban él tovább szinte névtelenül. Krzović szerint, aki ma kétségkívül a szarajevói építészet említett időszakának legjobb ismerője, a városháza korának legkifejezőbb szimbóluma, a Bas-Csarsi vendégfogadójáról pedig csak felsőfokban lehet beszélni.

Mindebből arra következtethetünk, hogy felül kell vizsgálnunk az eklekticizmusról mint egy meghatározott történelmi időszak építészeti stílusáról kialakított szemléletünket.

Az utóbbi évtizedekben ugyanis egyre inkább szemtanúi lehetünk a városközpontok revitalizálásának. Számos városnak a központja éppen az eklekticizmus időszakában jött létre. A homlokzatfelújítás alkalmával újra festett díszítő elemek kellemes külsőt kölcsönöznek a megfakult épületeknek.

Mire véljük mindezt, amikor tudatában vagyunk az eklektikus stílus értéktelenségének és az építészet fejlődésére gyakorolt fékező hatásának?

Minden bizonnyal ugyanarról van szó mint a nemrégiben rehabilitált szecesszió esetében, amikor a figyelem az emberi kreativitásnak erre a pompás együttesére, szenvedélyesen kavargó vonalaira és formáira, lobogó színeire, szokatlan megoldásaira és funkcionális térelrendezésére, az építészet és az iparművészet összefonódására irányult.

A szecesszióban jutott kifejezésre a századforduló szorongásos életérzése, a korábbi stílus elmeszesedett múltbafordulása elleni tiltakozás, de a bizonytalan jövő megsejtése is. Az alapvető társadalmi változásoktól ösztönözve az új század küszöbén a szecesszió a nyugtalan ember lelkiállapotának kifejezőjeként vált egységes művészeti kifejezésformává.

Az eklekticizmust, amelyet mint párhuzamos irányzatot a szecesszió nem túlságosan szívelt, még jobban elítélte a rákövetkező évtizedekben kibontakozó és többnyire személytelen építészet.

A nagyüzemi építkezést megelégelő ember, akinek egyéniségét szinte megsemmisítették az antihumánus szükségletből létrejött, hűvösen ismétlődő csupasz felületek, s akit visszariasztott az egyre ellenőrizhetetle-

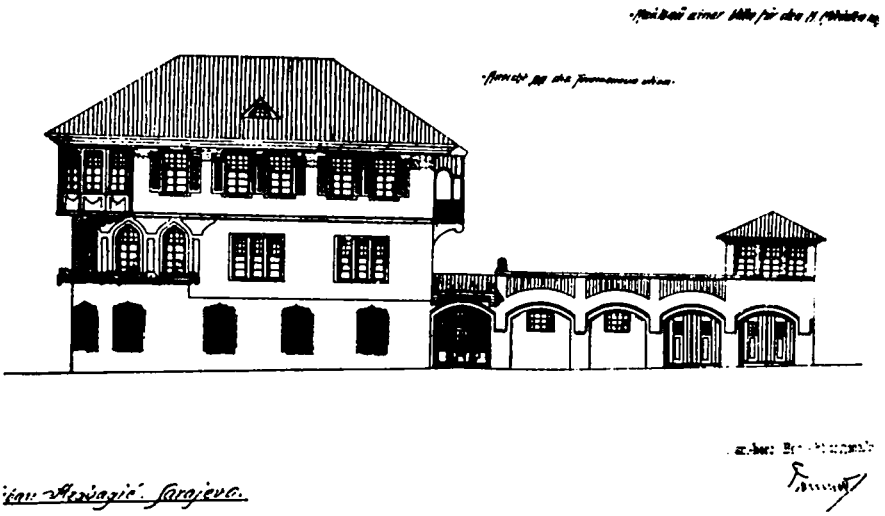

Rudolf Tönnies: H. N. Azabagić villája, 1910 körül

nebbé váló technológiai fejlődés, egyre inkább vágyott gyermekkora színes álmai után.

Az eklekticizmus kötetlen játékba csalogatja az embert, noha az az épületek olcsó és sekélyes különbözőségeiben jut kifejezésre. A feszült idegállapot megnyugtatásához olyannyira szükséges játékossággal, a formák, a díszek, a színek sokaságával és felesleges részletezéssel hívja fel magára a figyelmet. Amikor ezeknek a ma már kihalt foglalkozásoknak a segítségével mesteri tökéllyel készítik el a tervezők által kidolgozott valamennyi részletet, akkor az épület a maga autentikus egységével az egyediségnek a sorozatgyártás feletti győzelmét jelenti, s lényegtelenné válik a funkcionalitás és a gazdaságosság.

Valójában az eklektikus díszek is sorozatgyártás eredményei, mert többségük gipszöntvény, amely idővel ugyanúgy megfakul, mint a tulajdonosa anyagi helyzetéről árulkodó kopott bunda, de ezeket éppen a kopottság „patinája" teszi emberi léptékűvé.

A szerencsés véletlen úgy hozta, hogy a Karl Pařik által 1898-ban befejezett színházépületben megrendezett építészeti kiállítás helyszínén láthattuk Mersad Berber szarajevói festő jellegzetes alkotásait.

Képeinek a Bosznia-Hercegovina múltjában gyökerező, megrázó és autentikus világa nem más, mint szorongásos megnyilvánulás a ma emberéről és koráról. Vásznairól a jelen lüktetése érződik, még ha alkotójuk virtuozitása elválaszthatatlan is a szülőföld élményétől, s eklektikus kifejezésmódja a múlt nagyjainak nyomdokain jár. Az emlékezet aranyködéből és sokszínűségéből kibontakozva válnak korszerű emberi tartalommá, a biológiai végesség tragikus vagy éppen fenkölt túlhaladóivá, a humanitás kreatív emberi lenyomataivá.

Alexander Wittek városházája is túlélte alkotóját, a múlt csodálatával betelni nem tudó látnokot, a városszerkezet szerves részeként dokumentálja a történelmet, és válik az emberi környezet sajátos értékévé. Öltözékét az alkotó az építészeti hagyományok kelléktárából kölcsönözte, Zsolnay-kerámiája a névtelen mesterek kezenyomát viseli magán. Az utolsó simításokat a harminc éves Ćiril Iveković, a pályakezdő építész végezte el rajta.

Frantisek Blažek 33 éves volt a mostari gimnázium építésekor és a bosnyák lakóház milleneumi bemutatója idején. Karl Pařik harminc éves volt, amikor megformálta a muzulmán (seria) bíró iskolát, Jozef Vanczás pedig mindössze 25, amikor katedrálisát és kormánypalotáját megtervezte, s 52 éves, mikor 1911-ben a boszniai tartományi gyűlés elé terjeszti az általa megszövegezett műemlékvédelmi határozatot.

Az idegenből érkezett, többnyire fiatal műépítészek alkotásaikkal beleolvadtak a város jövőképébe, amelynek látképén a névtelenségükben is jelen vannak. Fiatalos törekvéseik és érett elgondolásaik divathullámokat és kormánytöréseket túlélve pazar részleteikkel, szellemes balkonjaikkal mértékkel taglalt tömegükkel, játékos tetőszerkezetükkel, színvilágukkal és hellyel-közzel megőrzött enteriőrjeikkel itt-ott fennmaradt fényűző berendezésükkel hirdetik létüket.

Hermina Rädisch 1903-ban épült villája a maga szecessziós virágaival a tiszta felületek iránti vonzódás mór koloritját és a modern törekvések csíráit magukban hordozó leegyszerűsített formákat közvetíti felénk. Rudolf Tönnies az eklektikus díszekkel játszadozott el a szecesszió ritmusában, és a soron következő építészeti stílus racionalizmusát jelentette be az 1911-ben épült Salom-palotán. Jan Kotera Slaviájának erőteljes konzoljai „egyedülálló példái a szimbolizmusnak, a szecesszionak, a kubizmusnak és az expressionizmusnak".[7] Míg Európában az említett stílusok egymás ellen vívják harcukat, és a futurizmus a gépkocsikban, repülőkben az elkövetkező korszak legfontosabb jellemvonását, a gyorsaságot fedezi fel, Jozef Gramer Bosznia közepén az általa tervezett Orešković-ház megformálása során a keleti színvilágot ötvözve az angol méretarányokkal megfogalmazta a maga szecessziós tiltakozását. A még ugyanabban az évben fellángolt felkelés az osztrák —magyar építészet számára a vég kezdetét jelentette.

Ezek az építészettörténeti emlékek a múló idő nyomát magukon viselve többé vagy kevésbé impresszív szerepet töltenek be Szarajevó és a többi bosznia-hercegovinai város sajátos külsejében.

A kreatív személyiségek teremtő ereje által autentikussá formált eklektikus épületek méltóak arra, hogy védelembe vegyük őket a korszerű városépítés tekintetnélküliségével szemben. Annál is inkább, mert a századforduló építészei ifjúságukat és tehetségüket feláldozva eljutottak az autochton építészet és hagyományok sajátosságainak és értékeinek a felismeréséig.

A tanulmány utolsó, A bosnyák stílus keresése című fejezete sorolja fel melléfogásaikat, amelyekért nem vonhatók felelősségre és a helyi

formák alkalmazására tett erőfeszítéseiket, amelyek eredménnyel jártak.

Bosznia-Hercegovina 1878—1918 közötti építészete a múlt kövületeként él tovább a mai nemzedékek mindennapi környezetében, és olyan értékes hagyomány, amelynek az emberi pszichére gyakorolt hatását és értékeit még hosszú időn át fogják kutatni.

A különböző törekvéseket, az ellentmondásoktól terhes idők jelenségeit mozaikba foglalni, az értékeket kiemelni és a műépítészek életét is megvilágítani szándékozó kiállítás és katalógus egyedülálló kezdeményezést jelent ennek a megismételhetetlen és sajátos „európaiságnak" — építészeti hagyománynak méltó továbbéltetésére.

(A képeket a kiállítás katalógusából vettük át.)

Jegyzetek

[1] Arhitektura Bosne i Hercegovine (Bosznia-Hercegovina építészete 1878—1918) Ibrahim Krzović bevezető tanulmányával, Bosznia-Hercegovina Művészeti Galériájának a kiadása, Szarajevó, 1987.

[2] Unger Mátyás—Szabolcs Ottó: Magyarország története (rövid áttekintés), Gondolat, IV. kiadás, Budapest, 1979., 222. o.

[3] Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye, szerkesztette Matlekovics Sándor, III. kötet, Budapest; az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye, a kiállítás szervezete és berendezése, Bosnyákország és Hercegovina kiállítása c. fejezet, 445. o.

[4] I. m. 448. o.

[5] I. m. 450. o.

[6] Damjanović, Danka: Važniji arhitekti, inžinjeri i tehničari (A fontosabb építészek és technikusok) c. tanulmánya a katalógusban. 32 nevet vonultat fel rövidebb-hosszabb életrajzi ismertetéssel és a vonatkozó irodalom felsorolásával. Egyes műépítészek halálának az évszámát nem tüntette fel, mert Szarajevóból távozva nyomuk veszett, másoknak viszont csak a neve maradt fenn. Az adatok az erőfeszítések ellenére szűkösek, ezért az olvasók kiegészítéseit szívesen fogadnánk. Ezt azért említjük, mert például a kiállítás hírére ezekben a napokban ajánlotta fel segítségét Karl Pařik unokája.

[7] Krzović, Ibrahim tanulmánya a katalógusban, 135. o.

Rezime

Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878—1918

Umjetnička galerija BiH, Sarajevo, 17. II—13. III 1987.

Izložba pod gornjim nazivom, snimcima i dokumentacijom, svedoči o veoma uzbudljivom razdoblju u razvoju urbane strukture Sarajeva i drugih bosansko-hercegovačkih gradova. To je doba austrougarske okupacije ovih krajeva, kada Sarajevo od turske varošice izrasta u grad — arhitekturom sličnoj kao u gradovima Monarhije. Smenjuju se neo-istorijski stilovi, javlja secesija i vrše pokušaji zasnivanja „bosanskohercegovačkog" stila.

Mr Ibrahim Krzović, uvodnom studijom daje veoma iscrpan pregled a priloženim fotosima (izložbenim eksponatima) ukazuje na trajne vrednosti pojedinih gradjevina.

Mr Danka Damjanović, priložila je imenik: Važniji arhitekti inženjeri i tehničari, prilažući i raspoložive biografske podatke. Među imenima ima krajnje oskudno obradjenih ličnosti: Buday, József, arhitekta, rodjen u Komaromu (Mađarska) 18. VI 1854. — ?; David, Max, arhitekta, roden u Moravskoj 7. XII 1959. — ?; Niemeczek, Hans, arhitekta, deluje u Sarajevu u godinama prekretnice vekova; Pánek, Carl, arhitekta, Mistek (Čehoslovačka), 11. VI 1860. — ?; Ribarch, Matthäus, inženjer, (?); Wittek, Alexander, projektant Većnice (?) itd. Naime, graditelji Sarajeva bili su mahom pridošlice sa teritorije Čehoslovačke i daleko manje iz Madjarske. Iza njih, ostala su vredna ostvarenja ali malo ili ništa zapisa u literaturi.

Aleksandar Vitek, na primer, maštovit i talentovani arhitekta, projektant sarajevske Većnice, raskošno ukrašene, pored druge dekoracije i vrednim, plavo-belim pločama žolnai keramike, umro je mlad bez zapisa o poreklu, školovanju i eventualnim uticajnim profesorima. Pripadao je grupi graditelja, koji su ostvarili dragocene objekte u „mavarskom stilu", administrativno podržavanom, ali sa kreativnim osobenostima pojedinca-projektanta.

Izložba, stručno prezentirana graditeljska baština u kojoj se naročito ističe razdoblje eklektike, kome pripada i pomenuti „mavarski" stil, navodi nas na razmišljanje o potrebi revidiranja stava o tom prezrenom „nestilu" medju stilovima uoči prekretnice vekova.

Poput slikara Mersada Berbera, koji u danas ostvarene nezaboravne, autentične kreacije stiže sa polazišta kompilacije velikih slikarskih uzora prošlosti, arhitekti su, takodjer, ostvarivali jedinstvene gradjevine — u skladu sa kreativnim nabojem u sebi.

Revitalizacijom gradskih jezgara, sve češće dolazimo u situaciju da moramo priznavati osobenosti ovih građevina; bliske su čoveku danas, zasićenom od „funkcionalističkih" izgovora projektanata, često neinventivnih i surovih volumena savremene arhitekture.

Otkrivajući izložbom jedinstveno razdoblje gradogradnje u vreme austrougarske okupacije, organizatori su reprezentativnim katalogom otvorili mogućnost svestranijem sagledavanju i vrednovanju arhitektonskog nasledja sa prekretnice vekova: eklektike, secesije i kratkog perioda traganja za novim stilom primerenim prirodnom okruženju, što je graditeljska praksa mahom zanemarivala, tada pa još i danas! Istovremeno, autori izložbe i kataloga, skrenuli su pažnju na maštovite ansamble „mavarske" zablude, slične Lehne-

rovoj (Lechner, Ödön) kada je započinjao traganje za „madjarskim nacionalnim stilom". Ne može se, medjutim sporiti, da su te gradjevine akcenti, traju živopisnošću oblika i lepotom dekoracije, poput sarajevske Većnice i Vitekovog „sebilja", mete turističkih foto-objektiva na Baščaršiji.

B. D.

Summary

The Architecture of Bosnia and Herzegovina from 1878 to 1918

The Art Gallery of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo,
from February 17th till March 13th, 1987.

The Exhibition under the above mentioned title, by photos and documentation testify about a very exciting period in the development of the urban structure of Sarajevo and other towns in Bosnia and Herzegovina. It is the period of the Austria Hungarian occupation of these areas, when Sarajevo from a turkish village grows into a town similar in construction to the other towns of the Monarchy. The new-historian styles replaced one another, the secession appeared and attempts were made for the foundation of a „bosnian and herzegovinian" style.

Mr. Ibrahim Krzović, M. A. in the leading article gave a detailed survey, which along with the exhibited photos showed the everlasting values of some constructions. Mrs. Manka Damjanović, M. A. added a register of the prominent architects, civil engineers and technicians with the available biographies.

Among the names there are some very sparingly treated: Buday, József, architect, born in Komarom (Hungary) on July 18, 1854. — ?; David, Max, architect, born in Moravia, on December 7, 1859. — ?; Niemechek, Hans, architect, worked in Sarajevo in the period of turningpoint of the centuries; Panec, Carl, architect, born in Mistek (Chechoslovakia), on June 11, 1860. — ?; Ribarch, Matthaus, engineer, (?); Wittec, Alexander, the constructor of the Town Hall (?) and so on.

Namely the builders of Sarajevo were mostly newcomers from Chechoslovakia and far less from Hungary. They had left behind valuable creations but very little or no record in literature.

Alexander Wittec, for example, the imaginative and gifter architect, the designer of Town Hall in Sarajevo, luxuriously ornamented among other decorations by valuable blue and white slabs of Zsolnay ceramics, died young, with no records about his origin, schooling and possible influential teachers.

He belonged to a group of architects which had left behind valuable objects in „moorish" style, administratively supported, but at the same time holding the individual creativity of the constructor.

The Exhibition professionally presented the architectural inheritance, particulary emphased the period of eclectic which included the mentioned moorish style and made us to revise our opinion about this despised „non-style" among the other styles on the eve of the turning-point of the centuries.

Like the painter Mersad Berber, whose starting point were great painting

models of past, the architects also created unique buildings in harmony with the creativity they possessed.

By revitalization of the urban cores, we are more often in position to acknowledge the peculiarities of those buildings so close to people today, who are fed up with „Functionalistic" excuses made by architects, often unimaginative and brutal volume of the up to date architecture.

The Exhibition reveals a period of constructing the structures of the towns during the Austria-Hungarian occupation, and by means of the representative catalogue, the organizers opened the possibility to survey and evaluate the architectonic inheritance from the turning point of the centuries: eclectic, secession and a short period search for a new style keeping up with the natural surrounding, so long neglected in building practice even today.

At the same time the authors of the Exhibition and the catalogue called attention to the imaginative ensembles of „moorish" delusion, similar to Lecher's (Lechner, Ödön) tracing for „the Hungarian national Style". However, it is impossible to deny that those buildings represent symbols and last together with the picturesque forms and beautiful decorations like the Town Hall in Sarajevo or Wittec's „ornamental well", the targets of the tourists snap shots in Baščaršija.